

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

БЕРКИТА ЗОРЯНА ЄВГЕНІВНА

УДК 37.011.31.001+372.4

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ДО ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ
У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

КОДЛЮК Ярослава Петрівна,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, професор кафедри педагогічної майстерності та освітніх технологій.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

СТЕПАНЮК Алла Василівна,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, завідувач кафедри теорії і методики навчання природничих дисциплін;

кандидат педагогічних наук, доцент

ЧОСІК Леся Яківна,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, доцент кафедри теорії і методики природничо-математичних дисциплін початкової освіти.

Захист дисертації відбудеться 31 травня 2011 р. о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.03 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 29 квітня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. М. Мешко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах приєднання України до Болонського процесу особливого значення набуває проблема вдосконалення професійної підготовки майбутнього педагога, зокрема її реалізація на компетентнісно орієнтованій основі. Такий підхід націлює на модернізацію змісту професійної освіти, що передбачає його відбір і структурування з чітким визначенням результативної складової освітнього процесу – набуття студентами відповідних компетентностей.

Якість початкової освіти прямо залежить від рівня професійної підготовки педагога. Функції вчителя початкової школи значно розширюються під впливом варіативного функціонування цієї ланки освіти та чітких вимог до її результатів. Тому питання вдосконалення педагогічної освіти передбачає своєчасне реагування на запити школи першого ступеня, пріоритетними серед яких є інтелектуальний розвиток молодших школярів, посилення розвивальної спрямованості процесу навчання, реалізація парадигми особистісно зорієнтованого навчання, формування в учнів бажання та вміння вчитися, зокрема і працювати з підручником.

Таким чином, заявлена проблема охоплює два напрями наукового пошуку: з одного боку, дослідження, які стосуються підготовки вчителя початкової школи, а з іншого, – використання підручника як засобу навчання молодших школярів.

Аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури свідчить про те, що проблема професійної підготовки майбутнього педагога була предметом спеціального вивчення вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, у контексті нашого дослідження особливого значення набувають методологічні засади підготовки майбутніх фахівців в умовах вищого навчального закладу (І. Зязюн, В. Кремень, В. Мадзігон, Н. Ничкало та ін.); педагогічні основи формування особистості майбутнього вчителя (О. Абдуліна, В. Кравець, Н. Кузьміна, О. Мороз, А. Степанюк, Г. Терещук, В. Чайка та ін.); підготовка майбутнього вчителя до самоосвітньої діяльності (Н. Ковальова, М. Рогозіна, Н. Чепелева); теоретико-методичні аспекти підготовки вчителя початкової школи (В. Бондар, Н. Кічук, Л. Коваль, С. Мартиненко, О. Матвієнко, О. Митник, Л. Петухова, Р. Пріма, Г. Тарасенко, Л. Хомич, Л. Хоружа).

Розкриттю теоретичних основ побудови шкільного підручника присвячені праці В. Бейлінсона, В. Беспалька, Д. Зуєва; особливостей підручника для початкової школи – роботи Л. Занкова, Я. Кодлюк, А. Полякової, О. Савченко; психологічні основи організації роботи з навчальною книгою вивчали С. Бондаренко, Г. Гранік, Л. Концева.

Суттєво поглиблюють розуміння заявленої проблеми дослідження, які стосуються вдосконалення навчально-виховного процесу в початковій школі (Т. Байбара, Н. Бібік, М. Богданович, М. Вашуленко, Н. Коваль, Л. Кочина, В. Мартиненко, О. Онопрієнко, О. Савченко та ін.).

Окремі аспекти використання шкільного підручника у навчальному процесі розглядалися в дисертаціях вітчизняних учених: О. Жосана (підготовка вчителів до апробації шкільної навчальної літератури); Н. Ігнатенко (дидактичне забезпечення розуміння навчальних текстів); Н. Ковальової (підготовка студентів до навчання техніки читання дітей 6–7 років); Чосік Л. Я. (дидактична організація навчального матеріалу підручника як засіб розвитку пізнавальної активності молодших школярів); О. Янченко (формування у молодших школярів вміння працювати з підручником).

Аналіз педагогічного досвіду свідчить про те, що вчителі приділяють мало уваги роботі з навчальною книгою, недостатньо володіють методами і прийомами організації такої діяльності, на уроці домінують в основному репродуктивні завдання на роботу з навчальною книгою, підручник використовується переважно на етапі закріплення навчального матеріалу. Як показує практика вищої школи, підготовка педагогів до організації роботи з підручником здійснюється епізодично та безсистемно. Вона здебільшого обмежується аналізом змісту навчальних книг, тоді як технологія використання підручника та дидактична організація навчального матеріалу книги залишаються поза увагою викладачів. Такий підхід унеможлиблює формування в майбутніх учителів початкової школи готовності до роботи з підручником в умовах варіативної навчальної літератури.

Вивчення стану проблеми дослідження в педагогічній теорії і практиці вказало на існування певних **суперечностей**, зокрема між:

- потребою вдосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації роботи з підручником у вищому навчальному закладі та недостатнім навчально-методичним забезпеченням цього процесу;
- необхідністю формування у молодших школярів вміння працювати з підручником як органічної складової вміння вчитися та низьким рівнем підготовки педагогів до зазначеного виду діяльності.

Таким чином, актуальність проблеми дослідження, її недостатня розробленість у педагогічній теорії і практиці, необхідність подолання наявних суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **“Підготовка майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося у контексті проблеми науково-дослідної лабораторії шкільного підручника Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка „Шкільний підручник як модель процесу навчання: історія, теорія, практика” (державний реєстраційний номер РК0108U003844). Тему дисертації затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 7 від

13.03.2007 р.) і погоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 34 від 24.06.2008 р.).

Мета дослідження: розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель підготовки студентів до організації роботи з підручником у початковій школі.

Відповідно до мети дослідження було окреслено його **завдання:**

1. Проаналізувати стан проблеми підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником в історико-педагогічній, психолого-педагогічній та методичній літературі.

2. З'ясувати сутність, структурні компоненти, критерії та рівні сформованості готовності студентів до організації роботи з підручником у школі першого ступеня.

3. Визначити педагогічні умови підготовки студентів до організації роботи з підручником.

4. Розробити модель підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі та реалізувати її у відповідній методиці.

5. Експериментально перевірити результативність запропонованої методики.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» у вищих педагогічних навчальних закладах.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації роботи з підручником.

Досягненню мети і розв'язанню поставлених завдань сприяло використання комплексу **методів дослідження**, зокрема: *теоретичних* – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, моделювання – з метою уточнення сутності базових понять проблеми, з'ясування структури готовності майбутніх учителів початкової школи до організації роботи з підручником, визначення педагогічних умов та побудови відповідної моделі підготовки студентів до зазначеного виду діяльності; *емпіричних* – педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, тестування, аналіз продуктів діяльності – для цілеспрямованого і системного вивчення особливостей підготовки студентів до організації роботи з підручником та визначення рівня їх готовності до цього виду діяльності; педагогічний експеримент – з метою перевірки ефективності моделі підготовки студентів до організації роботи з підручником у початковій школі; *методів математичної статистики* – кількісний та якісний аналізи одержаних результатів, метод порівняння двох незалежних вибірок – для обробки результатів експерименту, забезпечення їх вірогідності й об'єктивності.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці, присвячені концептуальним положенням теорії і методики професійної освіти (С. Гончаренко, І. Зязюн, Н. Ничкало); загальним питанням готовності особистості до професійної діяльності (О. Абдуліна, А. Алексюк, А. Глузман, М. Дьяченко); особливостям фахової підготовки майбутнього вчителя початкової

школи (В. Бондар, Л. Хомич); основним положенням теорії шкільного підручника (В. Бейлінсон, В. Беспалько, Д. Зуєв); концептуальним засадам організації навчальної діяльності молодших школярів (Ш. Амонашвілі, В. Давидов, О. Савченко).

Методологічну основу дослідження становлять вихідні положення філософії про діалектичний взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ і процесів педагогічної дійсності; положення системного, особистісно-діяльнісного, компетентнісного та технологічного підходів до формування професійної компетентності майбутнього педагога; положення про активність суб'єкта в пізнавальній діяльності, а також законодавчі акти і нормативні документи, які стосуються вітчизняної системи освіти.

Експериментальною базою дослідження були Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”, Бердянський державний педагогічний університет та Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Експериментом на різних його етапах було охоплено 434 студенти та 87 учителів початкових класів міста Тернополя і Тернопільської області.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося упродовж 2006–2010 років і складалося із трьох взаємопов'язаних етапів.

На **першому етапі** (2006–2007 рр.) здійснено аналітичний огляд історико-педагогічної, психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження; визначено вихідні теоретичні положення, уточнено науково-понятійний апарат, конкретизовано завдання і методи дослідження; виокремлено критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі.

На **другому етапі** (2007–2008 рр.) проведено констатувальний експеримент, визначено педагогічні умови підготовки студентів до організації роботи з підручником, обґрунтовано модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеного виду діяльності, розроблено методику формувального експерименту.

На **третьому етапі** (2008–2010 рр.) проведено формувальний експеримент, проаналізовано та узагальнено результати дослідження.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

– *вперше визначено* педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі (мотиваційне забезпечення підготовки студентів до використання підручника у навчальному процесі школи першого ступеня; збагачення змісту професійної підготовки системою знань з підручничкознавства і підручникотворення в галузі початкової освіти та способів використання книги в початковій школі; цілеспрямоване формування у майбутніх педагогів початкової школи комплексного вміння використовувати

підручник як засіб навчання; дотримання поетапності у підготовці вчителя до організації роботи з підручником); *розроблено* модель підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі; *з'ясовано* сутність поняття “готовність майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі”;

– *уточнено* поняття „робота з підручником”; визначено критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх учителів початкової школи до організації роботи з підручником;

– *подальшого розвитку набули* теоретичні положення щодо використання підручника у навчальному процесі школи першого ступеня.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці методики підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації роботи з підручником (програми навчального курсу „Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект” (у співавторстві) та відповідного дидактико-методичного забезпечення). Теоретичні положення дисертації можуть бути використані у процесі викладання нормативних педагогічних дисциплін студентам спеціальності „Початкова освіта”, у практиці роботи вчителів початкових класів, у системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 752-но/03 від 20.07.2009 р.), ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (довідка № 291 від 30.03.2010 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 64/931–08 від 20.04.2009 р.) та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 1738/769 від 16.03.2009 р.).

Вірогідність і достовірність одержаних результатів забезпечується використанням широкої джерельної бази; методологічною обґрунтованістю вихідних положень; використанням комплексу методів дослідження, адекватних предмету, меті, гіпотезі та завданням; репрезентативністю вибірки; тривалістю експериментального дослідження; опорою на сучасні досягнення психолого-педагогічної науки.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на наукових, науково-практичних конференціях: *міжнародних* – „Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті” (Тернопіль, 2006), „Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону” (Ялта, 2008), „Професіоналізм педагога у контексті Європейського вибору України” (Ялта, 2008), „Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти: історія, теорія, практика” (Чернівці, 2008); *Всеукраїнській* науково-практичній конференції „Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти” (Вінниця, 2011); *інтернет-конференції* – „Інтегративний характер ціннісних вимірів освіти

в стандартах Болонського процесу” (Бердянськ, 2008); *регіональній* конференції, присвяченій 90-річчю В. Сухомлинського „Його ідеї вічністю пройняті” (Теребовля, 2008); міжнародному конкурсі на кращу студентську роботу „Ідеї В. О. Сухомлинського в ХХІ столітті” (Київ-Тернопіль, 2002), а також на засіданнях науково-дослідної лабораторії шкільного підручника, кафедр педагогіки і методики початкового навчання, педагогічної майстерності та освітніх технологій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2006–2010 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 10 одноосібних публікаціях автора, у тому числі 7 статей у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, 3 – у збірниках матеріалів конференцій та тез доповідей.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, загальних висновків, списку використаних джерел (335 найменувань на 31 сторінці), 10 додатків (на 33 сторінках). У роботі наведено 3 рисунки, 9 таблиць (сукупно займають 14 сторінок). Основний зміст дисертації викладено на 170 сторінках. Загальний обсяг роботи складає 236 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження; визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи; наведено відомості про апробацію отриманих результатів та впровадження їх у практичну діяльність.

У першому розділі – **„Проблема підготовки студентів до організації роботи з підручником в педагогічній теорії і практиці”** – проаналізовано понятійний апарат дисертації („підготовка”, „професійна підготовка”, „готовність”, „компетентність”; „підручник”, „функції підручника”, „структура підручника”, „робота з підручником”); розкрито психолого-педагогічні основи організації роботи з підручником як методу навчання; з’ясовано сутність поняття „готовність майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі”; визначено критерії, показники та рівні сформованості готовності студентів до зазначеного виду діяльності.

Аналіз наявного наукового фонду з проблеми дослідження свідчить про те, що термін „підготовка” стосовно майбутнього вчителя трактується дослідниками як набуття студентами певних знань, оволодіння відповідними вміннями і навичками та особистісними якостями, які є важливими для роботи у відповідній сфері людської діяльності. Цей термін конкретизується у поняттях „професійна підготовка”, „професійно-педагогічна підготовка”, „загальнопедагогічна підготовка” та „методична підготовка”. Незважаючи на певні відмінності у призначенні зазначених видів підготовки майбутнього вчителя, науковці одностайні в тому, що результатом

цього процесу є формування у студентів готовності до професійної діяльності.

Окремий пласт складають дослідження, присвячені професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи. У процесі аналізу вдалося встановити, що система підготовки вчителя початкової школи почала функціонувати з 1956 року. Сучасний етап розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах входження до загальноєвропейського освітнього простору віддзеркалює як загальні проблеми підготовки педагога у вищому навчальному закладі (визнання студента суб'єктом навчального процесу, реалізація компетентнісного та технологічного підходів у підготовці фахівців, посилення ролі самостійної роботи студентів в умовах кредитно-трансферної організації навчання), так і специфічні, зумовлені особливостями навчання і виховання молодших школярів (поліфункціональність діяльності педагога, її багатопредметний характер, необхідність формування вміння вчитися як ключової компетентності початкової освіти, у тому числі вміння працювати з підручником).

Виходячи з аналізу педагогічної літератури, професійну підготовку майбутніх учителів початкової школи розглядаємо як процес формування готовності педагога до здійснення діяльності, спрямованої на навчання, виховання та розвиток молодших школярів, що відбувається під час вивчення різного роду дисциплін, у науково-дослідній та навчально-практичній роботі. Готовність до педагогічної діяльності трактуємо як інтегровану якість особистості, яка охоплює мотиваційний, змістовий та процесуальний компоненти, що проявляються і реалізуються в цілісній системі педагогічної взаємодії вчителя та учнів.

Встановлено, що вищим рівнем сформованості готовності майбутнього педагога є його професійна компетентність. З огляду на те, що компетентність розглядається як інтегрована якість, яка охоплює обізнаність людини, її досвід та ціннісне ставлення, є підстави розглядати готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності як складову професійної компетентності.

З метою розкриття психолого-педагогічних основ організації роботи з підручником нами з'ясовано особливості підручника для початкової школи, зокрема розкрито його провідні функції (інформаційна, розвивальна, виховна і мотиваційна) та структуру (текст і позатекстові компоненти – апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування).

У процесі організації роботи з підручником вчені виділяють дві сторони – „зовнішню” та „внутрішню”. „Зовнішню” сторону реалізує вчитель – це робота з підручником у таких формах: а) з кожним зі структурних компонентів навчальної книги; б) на різних етапах уроку; в) самостійно та під керівництвом учителя. „Внутрішнім” компонентом цього методу є „надбання” школяра, тобто ті новоутворення, яких набуває учень у процесі зазначеного виду діяльності, – засвоєння навчального матеріалу та оволодіння вмінням працювати з підручником.

Встановлено, що основними видами роботи з текстом як важливим структурним

компонентом підручника у початковій школі є такі: обговорення заголовка, відповіді на запитання за змістом прочитаного, самостійне формулювання запитань до тексту, різні види читання, складання плану, переказ прочитаного. Використання завдань і вправ підручника у навчальному процесі передбачає такі види діяльності: на порівняння, на аналогію, на визначення головного, на узагальнення і конкретизацію знань, на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, на формулювання оцінних суджень, на визначення образної і смислової ролі слів та словосполучень. У процесі аналізу ілюстративного матеріалу розумову діяльність школярів доцільно скеровувати у таких напрямках: від ілюстрації до тексту, від тексту до ілюстрації, від ілюстрації до ілюстрації, у межах ілюстрації; предметні малюнки варто використовувати для розвитку логічного мислення (як матеріал для порівняння, узагальнення тощо).

Базуючись на наведених вище положеннях, *роботу з підручником* трактуємо як метод навчання, який передбачає роботу з кожним зі структурних компонентів навчальної книги, що може організовуватися на різних етапах уроку як під керівництвом учителя, так і самостійно; у результаті такої діяльності молодші школярі засвоюють навчальний матеріал та набувають уміння працювати з навчальною книгою.

У роботі визначено сутність засадничих понять нашого дослідження – „підготовка студентів до організації роботи з підручником” та „готовність майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі”. Стосовно заявленої проблеми *підготовку студентів до організації роботи з підручником у початковій школі* розглядаємо як цілісний процес, який передбачає засвоєння ними системи знань з підручникомознавства та підручникотворення; оволодіння вмінням організувати роботу з навчальною книгою; сформованість стійкого інтересу до цього виду діяльності, а його результатом є готовність до роботи з підручником. *Готовність майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі* розуміємо як спеціальну готовність педагога до цього виду діяльності, як складову його професійної компетентності, яка формується у процесі психолого-педагогічної і методичної підготовки; охоплює мотиваційний, змістовий та процесуальний компоненти; реалізується в цілісній системі педагогічної взаємодії вчителя та учнів і передбачає оволодіння молодшими школярами вмінням працювати з підручником.

З метою дослідження стану сформованості у майбутніх учителів готовності до організації роботи з підручником у початковій школі нами було визначено критерії – емоційно-ціннісний, когнітивний і діяльнісний та відповідні показники – сформованість стійкого інтересу до організації роботи з підручником, усвідомлення значущості цього виду діяльності; наявність знань про підручник та способи його використання у початковій школі; оволодіння вмінням організувати роботу з кожним зі структурних компонентів навчальної книги, на різних етапах уроку, самостійно та під керівництвом учителя.

На основі виділених критеріїв виокремлено чотири рівні сформованості готовності майбутнього вчителя початкової школи до цього виду діяльності: високий, середній, достатній і низький.

З метою з'ясування дійсного стану сформованості в майбутніх учителів початкових класів досліджуваної якості було проведено констатувальний експеримент. Результати дослідження засвідчили, що основна частина студентів перебуває на низькому (КГ – 41%; ЕГ – 38%) та достатньому (КГ – 23%; ЕГ – 24%) рівнях сформованості готовності до організації роботи з підручником.

У другому розділі – „**Зміст і результати дослідно-експериментальної роботи з підготовки майбутніх учителів до організації роботи з підручником у початковій школі**” – охарактеризовано модель підготовки студентів до організації роботи з підручником у школі першого ступеня; розкрито методику формувального експерименту; проаналізовано результативність експериментальної методики.

Враховавши вимоги до створення моделі та моделювання як методу наукового дослідження, нами розроблена модель підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі, яка охоплює такі компоненти: мету (підготовка студентів до організації роботи з підручником у початковій школі); теоретичні підходи (системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, технологічний); педагогічні умови; етапи підготовки (пропедевтично-мотиваційний, інформаційно-змістовий та операційно-діяльнісний); форми організації навчання (лекції, практичні заняття, «публічні виступи», самостійна та індивідуальна робота, науково-дослідна робота, педагогічна практика); методи і прийоми навчання (інтерактивні методи, ділова гра, створення проблемних ситуацій, моделювання та аналіз педагогічних ситуацій, імітаційні ігри, створення ситуацій успіху); результативність цього процесу (готовність студентів до організації роботи з підручником у початковій школі як складова професійної компетентності майбутнього педагога) (див. рис. 1).

Концептуальну основу нашого дослідження склали такі теоретичні підходи: системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний та технологічний.

На основі проведеного аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження, а також результатів констатувального експерименту було визначено педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі: мотиваційне забезпечення підготовки студентів до використання підручника у навчальному процесі школи першого ступеня; збагачення змісту професійної підготовки системою знань з підручничознавства і підручникотворення в галузі початкової освіти та способів використання книги в початковій школі; цілеспрямоване формування у майбутніх педагогів початкової школи комплексного вміння використовувати підручник як засіб навчання; дотримання поетапності у

підготовці вчителя до організації роботи з підручником.

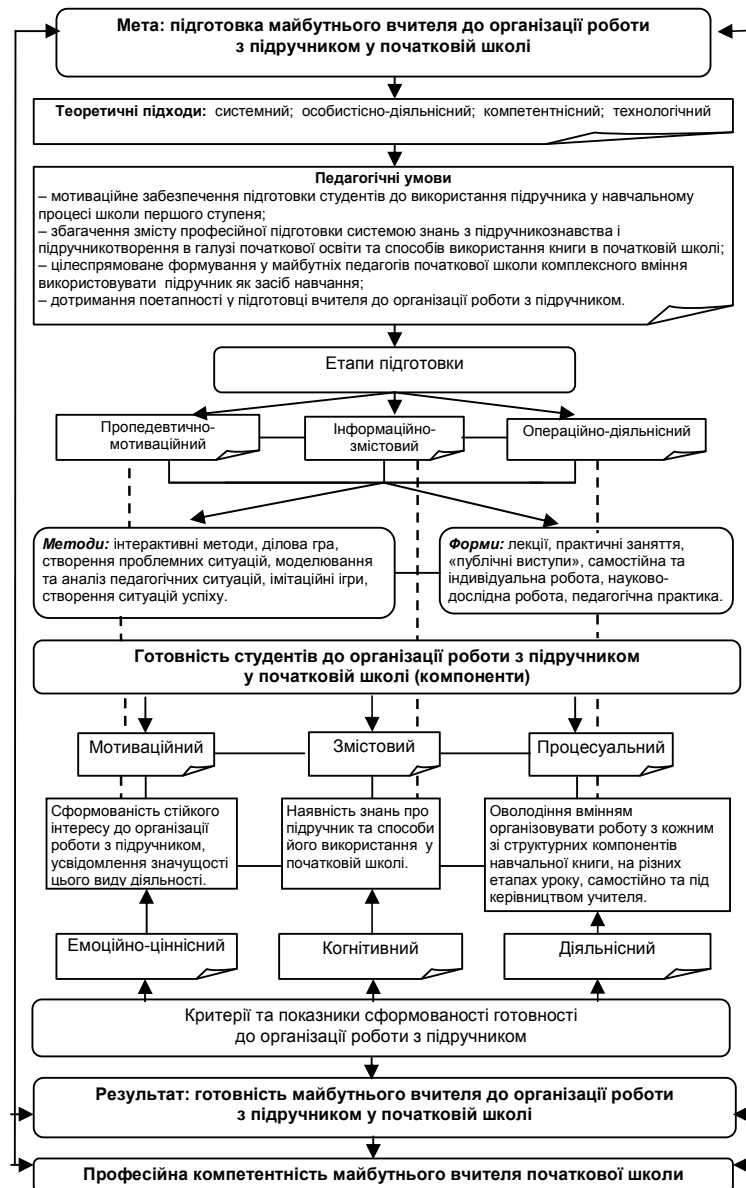

Рис. 1. Модель підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі

Процес підготовки майбутніх учителів до організації роботи з підручником є послідовністю пропедевтично-мотиваційного, інформаційно-змістового та операційно-діяльнісного етапів, кожен з яких супроводжувався доцільною реалізацією зазначених педагогічних умов.

Пропедевтично-мотиваційний етап (1–2 курси) передбачав стимулювання інтересу студентів до підручника як засобу навчання, ознайомлення майбутніх учителів із будовою навчальної книги, її функціональним призначенням та роботою з підручником як методом навчання, тобто був націлений насамперед на забезпечення мотиваційного компонента готовності до організації роботи з підручником. Ці завдання реалізувалися у процесі вивчення таких

навчальних дисциплін як „Вступ до педагогічної професії”, „Історія педагогіки”. Увага в основному акцентувалася на ролі книги в житті людини, осмисленні змісту поняття „наукова організація праці”, техніці роботи з навчальною літературою. При вивченні „Загальних основ педагогіки”, „Дидактики”, „Загальної психології”, „Вікової і педагогічної психології” студенти поглиблювали свої знання про вікові особливості молодших школярів та їх урахування у навчальному процесі початкової школи, про підручник як засіб навчання та його основні характеристики (структура, функціональне призначення), про роботу з підручником як метод навчання.

Під час проходження пропедевтичної педагогічної практики майбутні вчителі відвідували дитячу бібліотеку, де ознайомлювалися з наявними фондами та правилами роботи з ними; організовували виховні заходи, присвячені книзі.

Метою *інформаційно-змістового етапу* (3–4 курси) було ознайомлення майбутніх педагогів зі способами використання підручника у початковій школі та формування вміння здійснювати дидактико-методичний аналіз окремих структурних компонентів навчальної книги, тобто акцент робився на формуванні змістового компонента готовності до організації роботи з підручником. Вивчаючи методики викладання освітніх галузей у початковій школі („Мови і література”, „Математика”, „Людина і світ”), студенти ознайомлювалися з альтернативними підручниками, з’ясовували відмінності у технології пред’явлення знань; аналізували основні структурні компоненти навчальної книги (тексти – основний, додатковий, пояснювальний; навчальні завдання і вправи – рецептивні, репродуктивні, творчі; ілюстративний матеріал – провідні ілюстрації, рівноправні з текстом та ті, що обслуговують текст). Значна увага приділялася розробці фрагментів уроків за матеріалами підручника та моделюванню цих фрагментів в аудиторії з наступним обговоренням. Курс „Педагогічні технології” сприяв поглибленню знань студентів про інтерактивні технології навчання та їх використання у процесі роботи з підручником. Під час проходження пропедевтичної педагогічної практики студенти організовували самопідготовку учнів у групі продовженого дня (розробляли пам’ятки „Як готувати домашні завдання”, „Як працювати з підручником”); проводили пізнавальні бесіди („Звідки книжка до нас прийшла”, „3 історії творення книги”); аналізували уроки вчителів з точки зору організації роботи з підручником; розробляли і проводили фрагменти уроків. На 4 курсі, під час проходження педагогічної практики, студенти проводили пробні та залікові уроки з використанням навчальної книги.

Операційно-діяльнісний етап (5 курс) передбачав поглиблення і систематизацію знань студентів з підручникомознавства та підручникотворення в початковій освіті, ознайомлення майбутніх учителів з методами аналізу й оцінювання навчальної книги, однак основне його

призначення – сформувати у студентів комплексне вміння організувати роботу з підручником у початковій школі. У процесі вивчення курсів „Інновації в початковій освіті”, „Педагогічні технології викладання освітньої галузі „Мови і література”” та „Педагогічні технології викладання освітньої галузі „Математика” студенти ознайомилися з сучасними інноваційними технологіями та вчилися застосовувати ці технології на матеріалі конкретних начальних предметів під час проходження педагогічної практики. Ми акцентували увагу майбутніх педагогів на доцільності використання тих видів роботи з підручником, які детермінують творчу діяльність молодших школярів.

Домінуючу роль на третьому етапі ми відводили навчальному курсу „Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект”, основне призначення якого полягало в тому, щоб зінтегрувати і поглибити знання студентів про теоретичні основи та практику підручникотворення в початковій освіті; ознайомити їх з доступними методами аналізу й оцінювання цього виду навчальної літератури; сформувати вміння організувати роботу з підручником на уроках у початковій школі. Основу курсу склали такі теми: з історії створення шкільного підручника, підручник для початкової школи як модель процесу навчання, функції підручника, структура, аналіз і оцінювання шкільних підручників, організація роботи з підручником на уроках у початковій школі, формування у молодших школярів вміння працювати з книгою; ознайомити майбутніх учителів з основними методами аналізу й оцінювання цього виду навчальної літератури. Індивідуальні навчально-дослідні завдання з цього курсу (за вибором) передбачали підготовку реферату на одну із запропонованих тем, присвячених актуальним проблемам підручникотворення для початкової школи; складання конспекту уроку з використанням різних форм роботи з книгою; підбір цікавинок про навчальну книгу (для рубрики „Цікаво знати”); оформлення саморобки „Книга про книгу” (загадки про книгу, вірші, прислів'я, приказки, висловлювання відомих людей тощо); написання есе на тему „Підручник для початкової школи. Яким йому бути?”.

У процесі підготовки студентів до організації роботи з підручником доцільними виявилися і такі види роботи: оформлення каталогу статей періодичних видань; виконання курсових, дипломних, магістерських робіт; складання тестових завдань з певної теми та ін.

З метою активізації навчальної діяльності студентів, мотивації їх до зазначеного виду діяльності найпоширенішими були такі методи і прийоми навчання: створення проблемних ситуацій, моделювання педагогічних ситуацій, мікророзкладання, метод інверсії, метод проекту, інтерактивні методи („Карусель”, „Аналіз дилеми”, „Мікрофон”, „Метод ПРЕС”, „Командне вирішення проблем”, „Асоціативний куц”, „Есе”, „Навідні тексти”, „Навчаючи вчуся”, „Мозковий штурм”, „Мозаїка”, „Змальовування та записування ідей”, „Займи позицію”, інтегровані ігри тощо.

Аналіз результатів формувального експерименту (див. табл. 1) засвідчив суттєві зміни у

респондентів експериментальних груп. Так, наприклад, позитивну динаміку можна простежити щодо студентів, які досягли високого рівня сформованості досліджуваної якості: їх кількість збільшилася приблизно вдвічі; майже половина майбутніх учителів знаходиться на середньому рівні сформованості готовності до організації роботи з підручником, тоді як на констатувальному етапі такі студенти становили лише 21%; показники низького рівня сформованості зазначеної якості знизилися на 33%, а достатнього – на 7%. У контрольних групах кількість майбутніх учителів, котрі знаходяться на високому рівні, залишилася приблизно однаковою (на початку експерименту – 16%, у кінці – 19%); на 8% збільшилася кількість студентів середнього рівня; низького рівня сформованості готовності до організації роботи з підручником досягло 23% респондентів, що на 18% менше, ніж на початку експерименту.

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості готовності студентів
до організації роботи з підручником у початковій школі
за результатами експериментальної роботи

Рівень	Експериментальні групи (219)				Контрольні групи (215)			
	до експерименту		після експерименту		до експерименту		після експерименту	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Високий	37	17	64	29	34	16	40	19
Середній	46	21	107	49	43	20	61	28
Достатній	53	24	37	17	50	23	64	30
Низький	83	38	11	5	88	41	50	23

Результати експерименту оброблялися з допомогою методів математичної статистики, зокрема порівняння двох незалежних вибірок. Нами було перевірено достовірність нульової гіпотези на прийнятому рівні довірчої ймовірності. Порівнявши значення $T_{одерж}$ і $T_{табл.}$, ми отримали нерівність $T_{одерж} > T_{табл.}$, оскільки $50,2 > 11,34$. Цей результат свідчить про те, що нульова гіпотеза відхиляється, а приймається висловлена нами, тобто всі відмінності між результатами, які ми отримали, не є випадковими.

Узагальнюючи отримані дані, можна констатувати результативність експериментальної методики, оскільки: збільшилася кількість студентів зі стійкою мотивацією до організації роботи з навчальною книгою; зросла обізнаність майбутніх педагогів з основними положеннями теорії шкільного підручника та способами його використання у початковій школі; спостерігається позитивна динаміка щодо сформованості комплексного вміння організувати роботу з підручником.

Експериментальна методика також позитивно вплинула на загальний розвиток студентів, рівень їхньої професійної компетентності, оскільки знання з підручничознавства та підручникотворення, а також уміння використовувати підручник у навчальному процесі сприяють

самоосвіті та самовдосконаленню майбутніх учителів, а відтак реалізації однієї з вимог Болонського процесу – „освіта впродовж життя”.

ВИСНОВКИ

1. Інтеграція вищої освіти України в європейський та світовий освітні простори актуалізує проблему вдосконалення професійної підготовки майбутнього педагога. Професійна діяльність учителя початкової школи в цілісному контексті педагогічної діяльності має свої особливості, зумовлені потребами і запитами цієї ланки освіти: визнання молодшого школяра суб’єктом навчальної діяльності; організація навчально-виховного процесу на компетентісно орієнтованій основі; формування в учнів початкової школи ключових компетентностей, провідна серед яких – вміння вчитися, у тому числі і працювати з підручником; створення умов для саморозвитку школяра та ін. Результатом підготовки студентів до професійної діяльності є готовність майбутніх учителів до цього виду діяльності.

2. Роботу з підручником розглядаємо як метод навчання, який передбачає роботу з кожним зі структурних компонентів навчальної книги, що може організовуватися на різних етапах уроку як під керівництвом учителя, так і самостійно; у результаті такої діяльності молодші школярі засвоюють навчальний матеріал та набувають вміння працювати з підручником.

3. У дослідженні визначено зміст, структурні компоненти, критерії та рівні сформованості готовності майбутнього вчителя початкової школи до організації роботи з підручником. Готовність майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі розуміємо як спеціальну готовність педагога до цього виду діяльності, як складову його професійної компетентності, яка формується у процесі психолого-педагогічної і методичної підготовки; охоплює мотиваційний, змістовий та процесуальний компоненти; реалізується в цілісній системі педагогічної взаємодії вчителя та учнів і передбачає оволодіння молодшими школярами вмінням працювати з підручником.

Нами визначено критерії (емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний), показники (сформованість стійкого інтересу до організації роботи з підручником, усвідомлення значущості цього виду діяльності; наявність знань про підручник та способи його використання у початковій школі; оволодіння вмінням організувати роботу з кожним зі структурних компонентів навчальної книги, на різних етапах уроку, самостійно та під керівництвом учителя) та рівні (високий, середній, достатній, низький) сформованості готовності студентів до організації роботи з підручником у початковій школі. Вивчення реального стану підготовки студентів до зазначеного виду діяльності виявило переважання достатнього та низького рівнів сформованості готовності використовувати підручник у навчальному процесі початкової школи.

4. На підставі проведеного аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження, а також результатів констатувального експерименту було визначено

педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі, а саме: мотиваційне забезпечення підготовки студентів до використання підручника у навчальному процесі школи першого ступеня; збагачення змісту професійної підготовки системою знань з підручникомознавства і підручникотворення в галузі початкової освіти та способів використання книги в початковій школі; цілеспрямоване формування у майбутніх педагогів початкової школи комплексного вміння використовувати підручник як засіб навчання; дотримання поетапності у підготовці вчителя до організації роботи з підручником.

5. Нами розроблено модель підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі. Вона ґрунтується на положеннях системного, особистісно-діяльнісного, компетентісного та технологічного підходів і охоплює такі складові: мету, теоретичні підходи, педагогічні умови, етапи підготовки, форми організації навчання, методи і прийоми навчання, результативність цього процесу.

6. Методика формувального експерименту, розроблена на основі запропонованої моделі, передбачала поетапну підготовку майбутніх учителів початкової школи до організації роботи з підручником, яка охоплювала такі етапи: пропедевтично-мотиваційний, інформаційно-змістовий та операційно-діяльнісний. Специфіка виділених етапів полягала в тому, що на кожному з них домінувала діяльність, спрямована на формування одного зі структурних компонентів готовності, хоча увага приділялася й іншим складовим цієї якості. Зазначені завдання реалізувалися у процесі вивчення студентами психолого-педагогічних і фахових дисциплін, педагогічної практики, науково-дослідної роботи. Пріоритетна роль відводилася курсу „Підручник для початкової школи: дидактико-методичний аспект”.

7. Узагальнені результати експериментальної роботи засвідчили ефективність методики підготовки майбутніх учителів до організації роботи з підручником у початковій школі. Так, наприклад, якщо на початку експерименту високий рівень готовності студентів був незначним (16% у контрольних групах та 17% – в експериментальних), то наприкінці експерименту він сягнув вищої позначки: у студентів експериментальних груп – 29 %, натомість у студентів контрольних – 19%. Суттєво зріс показник сформованості середнього рівня готовності до організації роботи з підручником. Зокрема, в експериментальних групах такого рівня досягли 49% респондентів, тоді як у контрольних – лише 28%; достатній рівень в експериментальних групах на 13% менший, ніж у контрольних.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів заявленої проблеми. Перспективи подальших пошуків вбачаємо у з'ясуванні особливостей формування готовності майбутніх педагогів до організації роботи з підручником у зарубіжній педагогічній теорії і практиці, в системі післядипломної педагогічної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Беркита З. Є. Організація роботи з підручником на уроці як психолого-педагогічна проблема / З. Є. Беркита // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Педагогіка. – 2006. – № 2. – С. 6–10.

2. Беркита З. Є. Підготовка вчителя до організації роботи з підручником на уроках у початковій школі: мотиваційний компонент / З. Є. Беркита // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2008. – № 3 (частина 1). – С. 134–138.

3. Беркита З. Є. Підготовка студентів до організації роботи з підручником як компонент професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи / З. Є. Беркита // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Педагогіка. – 2008. – № 6. – С. 90–95.

4. Беркита З. Є. Теоретичні аспекти проблеми підготовки студентів до організації роботи з підручником на уроках у початкових класах / З. Є. Беркита // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія: зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2008. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 13–18.

5. Беркита З. Є. Діагностика сформованості в майбутніх учителів початкових класів уміння організувати роботу з підручником / З. Є. Беркита // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія: зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2008. – Вип. 19. – Ч. 3. – С. 106–113.

6. Беркита З. Є. Проблеми шкільного підручника у педагогічній спадщині В. Сухомлинського / З. Є. Беркита // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 424. – С. 8–14.

7. Беркита З. Є. Поетапність підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації роботи з підручником / З. Є. Беркита // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2009. – № 5. – С. 62–68.

Матеріали конференцій, тези конференцій

8. Беркита З. Є. Теоретичні аспекти проблеми підготовки студентів до організації роботи з підручником на уроках у початкових класах / З. Є. Беркита // Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Ялта, 10–11 квітня 2008 р.). – Ялта: РВВ КГУ, 2008. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 35–40.

9. Беркита З. Є. До проблеми діагностики сформованості в майбутніх учителів початкових класів уміння організувати роботу з підручником / З. Є. Беркита // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Ялта, 18–20 вересня 2008 р.). – Ялта: РВВ КГУ, 2008. – Ч. 1. – С. 17–20.

10. Беркита З. Є. Мотиваційний компонент підготовки вчителя до організації роботи з

підручником на уроках у початковій школі / З. Є. Беркита // Тези доповідей Міжнародної інтернет-конференції „Інтегративний характер ціннісних вимірів освіти в стандартах Болонського процесу”. – Бердянськ: БДПУ, 2008. – С. 35–36.

АНОТАЦІЇ

Беркита З. Є. Підготовка майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2011.

Дисертацію присвячено проблемі підготовки майбутніх учителів до організації роботи з підручником у початковій школі. З’ясовано сутність поняття ”готовність майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі”; уточнено зміст терміну „робота з підручником”; розроблено критерії та рівні сформованості готовності студентів до цього виду діяльності.

Визначено педагогічні умови підготовки студентів до організації роботи з підручником у початковій школі, а саме: мотиваційне забезпечення підготовки студентів до використання підручника у навчальному процесі школи першого ступеня; збагачення змісту професійної підготовки системою знань з підручникомознавства і підручникотворення в галузі початкової освіти та способів використання книги в початковій школі; цілеспрямоване формування у майбутніх педагогів початкової школи комплексного вміння використовувати підручник як засіб навчання; дотримання поетапності у підготовці вчителя до організації роботи з підручником.

Розроблено модель підготовки майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі, яка ґрунтується на положеннях системного, особистісно-діяльнісного, компетентнісного та технологічного підходів і охоплює такі складові: мету, педагогічні умови, етапи підготовки, форми організації навчання, методи і прийоми навчання, результативність цього процесу.

Ефективність методики, розробленої на основі запропонованої моделі, доведено експериментально.

Ключові слова: підготовка, готовність, підручник, робота з підручником, молодші школярі, готовність майбутнього вчителя до організації роботи з підручником у початковій школі.

Беркита З. Е. Подготовка будущего учителя к организации работы с учебником в начальной школе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности

13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2011.

Диссертация посвящена исследованию актуальной проблемы подготовки будущих учителей к организации работы с учебником в начальной школе.

В диссертации определена сущность понятия „готовность будущего учителя к организации работы с учебником в начальной школе”, разработаны критерии и уровни готовности студентов к обозначенному виду деятельности.

Готовность будущего учителя к организации работы с учебником в начальной школе рассматривается как специальная готовность педагога к этому виду деятельности, как составная профессиональной компетентности, которая формируется в процессе психолого-педагогической и методической подготовки; объединяет мотивационный, содержательный и процессуальный компоненты; реализуется в целостной системе педагогического взаимодействия учителя и учащихся и предусматривает овладение младшими школьниками умением работать с учебником.

Определены педагогические условия подготовки будущего учителя к организации работы с учебником в начальной школе: мотивационное обеспечение подготовки студентов к использованию ученика в учебном процессе школы первой степени; обогащение содержания профессиональной подготовки системой знаний об учебнике и способах использования книги в начальной школе; целенаправленное формирование в будущих учителей начальной школы комплексного умения использовать учебник как средство обучения; соблюдение этапности в подготовке учителя к организации работы с учебником.

Обоснована модель подготовки будущего учителя к организации работы с учебником в начальной школе, которая включает следующие элементы: цель, теоретические подходы, педагогические условия, этапы подготовки, формы организации обучения, методы и приемы обучения, результативность этого процесса.

Представлены и экспериментально проверены этапы подготовки будущих учителей к организации работы с учебником в начальной школе: пропедевтически-мотивационный, информационно-содержательный и операционно-деятельностный. Основу экспериментальной методики составляет учебный курс „Учебник для начальной школы: дидактико-методический аспект”, цель которого – интегрировать и углубить знания студентов об учебнике; ознакомить их с основными методами анализа и оценки этого вида учебной литературы; сформировать умение организовывать работу с учебником на уроках в начальной школе.

Ключевые слова: подготовка, готовность, учебник, работа с учебником, младшие школьники, готовность будущего учителя к организации работы с учебником в начальной школе.

Berkyta Z. “Preparation for the work organization with the primer

of the primary school by the future teacher”. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate’s Degree in Pedagogical Sciences. Speciality 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. – Ternopil, 2011.

The given thesis highlights the problem of the future teachers’ preparation for their work organization with the primer. It is elucidated the meaning of the term “preparation for the work organization with the primer by the future teacher” brought in details the meaning “work with the primer”, elaborated the criteria and levels of the professional of students for the appointed form of activity.

The carried out thesis works out and scientifically grounds the system of future teachers’ preparation for their work organization with the primer during the lessons of primary school. It is based on the clauses of the systematic personal-and-actual, cognitive and technical methods of approach, considers the following components: the aim, pedagogical conditions, the preparatory stages, forms of educational organization, methods and ways of education and the result.

The scientific research suggests the approbated and published course of studies, based on the problem of investigation – “The primer for the primary school level: didactic and methodological aspect”.

Key words: the preparation, the readiness, the primer, work with the primer, the primary school pupils, the readiness of the future primary school teacher for the organization of work with the primer.

Підписано до друку 27.04.2011 р.
Формат 60x84/16. Друк REZO
Папір друк. Умовн. друк. арк. 0.9
Наклад 100 прим. Замовлення № 24

Видрук оригінал-макету:
редакційно-видавничий відділ Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027